

**Шляхціц Завальня,
або
Беларусь Яна Баршчэўскага**

П'еса ў 2-х дзеях
паводле твораў Яна Баршчэўскага

Дзейныя асобы:

Завальня, шляхціц

Ян, ягоны пляменнік і госць

Мальгрэта, гаспадыня ў доме Завальні

Пан Альберт, уладальнік маёнтку Мурагі

Пані Амелія, ягоная жонка

Пан Скамароха, іхні сусед, уладальнік маёнтку Дадэмухі

Карпа, лёкай пана Альберта

Агупка, пакаёўка пані Амеліі

Францішак, вясковы музыка

Марка, малады селянін, які ператварыўся ў ваўкалака

Доктар Шэльмер, ён жа Чарнакніжнік

Нікітрон, дух

Цмок

Белая Сарока, уладарка паўночнай краіны

Плачка

Сяляне

Калядоўшчыкі

Шляхціцы

Дзеянне адбываецца ў Літве ў тыя часы, калі яна пачала называцца Беларуссю, на працягу калядных святаў: ад Калядаў да Вадохрышча.

Кароткая характарыстыка дзейных асобаў:

З а в а л ь н я - шляхціц на загродзе, дзівак-арыгінал, набожны вернік і сумленны чалавек, які больш за ўсё на свеце любіць слухаць розныя страшныя гісторыі і выводзіць з іх адпаведныя маралі, апошні *ліцвін* па-перакананні.

Я н - пляменнік Завальні, выхаванак Полацкай езуіцкай акадэміі, жыве ў Пецярбурзе, нейкі час зарабляў тым, што даваў урокі грэцкай і лацінскай мовы, цяпер прыняты на службу ў Марское ведамства, пабачыў іншыя краіны, але сумуе па роднай старонцы, якую, звычайна, наведвае толькі ўлетку, *беларус* па-перакананні (магчыма, першы), alter ego (“другое я”) Яна Баршчэўскага.

М а л ь г р э т а - гаспадыня ў доме Завальні, суворая з выгляду, вострая на язык, але добрая ў душы кабета, няньчыцца з Завальнем як з малым дзіцём, бурчыць на яго частых і незаўсёды чаканых гасцей, але заўсёды накорміць іх і напоіць з марозу *палёнкай*.

Пан А л ь б е р т - колішні аднакласнік Яна па Полацкай акадэміі, у акадэміі выказваў несумненныя здольнасці да сціслых навук, але пасля смерці бацькі стаў уладальнікам маёнтку Мурагі, асеў на зямлі і шчасліва ажаніўся, нерэалізаваныя навуковыя амбіцыі кампенсуе падтрымкай доктара Шэльмера і ягоных псіхалагічных штудый.

Пані А м е л і я - жонка Альберта, сумленна кахае мужа, але ўпотаікі сумуе па іншым, са спагадай ставіцца да сялян, мае надзвычай багатую фантазію, любіць чытаць і нават сама піша гатычныя раманы.

Пан С к а м а р о х а – сусед Альберта і Завальні, уладальнік маёнтку Дадэмухі, задзірлівы, фанабэрысты тып, нікчэмны гаспадар. спрабуе інтрыгаваць, займацца палітыкай, за грошы і высокія чыны гатовы прадаць Бацькаўшчыну.

К а р п а - лёкай Альберта, гультаяваты хлопец, разбэшчаны жыццём у маёнтку, ставіцца да сялянскай працы з пагардай, шукае лёгкіх грошай і найпрасцейшага шляху да сэрца Агапкі.

А г а п к а – пакаёўка Амеліі, прыгожая, спрытная дзяўчына, гатовая пайсці за сваім выбраннікам на край света пры ўмове, што ў выбранніка поўныя кішэні грошай, а на краю света яе чакае залаты палац.

М а р к а – прасты сялянскі хлопец, які без памяці закахаўся ў Агапку, але адвергнуты ганарлівай прыгажуняй, пакрыўдзіўся на ўвесь свет і нечакана ператварыўся ў ваўкалака.

Ф р а н ц і ш а к -- сляпы дудар, жыве ў паляўнічым доміку з дазволу пана Марагоўскага, некалі граў на кожным свяце ў ваколіцы, цяпер усё радзей адведвае людзей, на старасці гадоў стаў сведкам ператварэння чалавека ў ваўкалака.

Р о д з ь к а – дасведчаны рыбак, ведае пра рыбу ўсё да драбніц, выцягвае поўныя сеці нават тады, калі іншыя рыбакі выцягваюць пустыя, але нават ён не чакаў пабачыць тое стварэнне, што вынырнула аднойчы з палонкі на возеры Нешчарда.

Доктар Ш э л ь м е р – нібыта немец па паходжанні, рацыяналіст-матэрыяліст па перакананнях, збірае у “дзікім краі” эмпірычны матэрыял для сваёй чарговай кнігі, з пагардай ставіцца да забабонаў і чараў як да праяваў псіхічных захворанняў, але нечакана менавіта ён аказваецца Ч а р н а к н і ж н і к а м.

Б е л а я С а р о к а – магутная ўладарка, чараўніца, якая ўмее ператварацца ў птушку, хоча завалодаць Беларуссю-Літвой і, на думку навукоўцаў, з’яўляецца правобразам расійскай імператрыцы Кацярыны Другой. Размаўляе на рускай мове з лёгкім нямецкім акцэнтам.

П л а ч к а – таямнічая постаць кабеты, якая з’яўляецца людзям на старых замчышчах і курганах, каб папярэдзіць пра няшчасці і беды, ахоўвае старыя скарбы і гістарычныя рэліквіі нацыі, на думку некаторых навукоўцаў сімвалізуе Беларусь, а на думку іншых – Маці Божую.

Н і к і т р о н – адзін з васьмі злых духаў, служыць Чарнакніжніку і забівае тых, хто без дазволу зазірае ў чужыя кнігі.

Ц м о к-м а л о й ц а – вылупіўся з яйка, знесенага чорным пеўнем, меўся служыць лёкаю Карпе і прыносіць яму золата, але ўбачыўшы прыгажуню Агапку вырашыў, што прыемней будзе служыць ёй, у чым яго цяжка вінаваціць.

*Усё, што ў іншых краінах апісваецца ў кнігах,
у нашым краі можа здарыцца насамрэч.*

Амелія Мурагоўская

Дзея першая

З’ява 1.

Пецярбург. Сум па Радзіме.

Я н (*збіраецца ў дарогу*). Пасля таго як лёс закінуў мяне ў паўночную сталіцу, думкі мае з берагоў Нявы вяртаюцца ў мой край... дзе я нарадзіўся і вырас. Не гучаць там спрэчкі французскае палаты ў справе Егіпта і Турцыі, не чуваць там пра англійскі парламент, пра вайну з кітайцамі, не гамоняць там ні пра чыгункі, ні пра дзівосную вынаходку Дагера. Там час затрымаў сваю хаду і вяртаючыся у родныя мясціны не ведаеш, у якім стагоддзі ты апынуўся. Там прайшлі самыя прыемныя гады майго жыцця! Там жыве мой дзядзька ... Там... Там чалавек забывае пра свет. Ах, колькі ўспамінаў малое мне памяць... Бліжэй да Полацка возера Няшчадра на некалі міль залівае абшар... Там вясна -- рай; там самыя розныя птушкі збіраюцца з усіх канцоў свету, тысячы розных дзікіх і чулівых галасоў адгукаюцца над вадою, па лугах, лясах. Чарадзейны край, дзе я чытаў міласэрнасць і волю тваю Творца. Менавіта гэтая кніга прыроды вучыла мяне сапраўднай паэзіі, сапраўдным пачуццям лепей, чым сённяшнія гаваркія крытыкі. Толькі там сустракаў я сапраўдную шчырасць і даверлівасць чалавечай душы. Апавяданні старых, якія перайшлі ад чалавека да чалавека са старадаўніх часоў – гісторыя зямлі маёй, характар і пачуцці беларусаў. Там пачуў я пра чароўныя травы. На Купалле зацвітае *кветка-папараць*, той, хто знойдзе яе, бачыць не толькі скарбы, схаваныя у зямлі, але і незвычайныя дзівы ў прыродзе; разумее гаворку кожнага стварэння; *Разрыў-трава* нібыта ўдзейнічае на жалеза, разрывае замкі і кайданы у вязняў... Але найвялікшае дзіва -- *пералет-трава* -- трава-шчасця; шчаслівы хто яе сарве, бо не зазнае ён перашкодаў у сваім жыцці і ўсе яго жаданні здзейсняцца. Грэкі і рымляне верылі ў сляпую Фартуну, што, круціць вечнае кола, а беларускі народ у лятучую траву, гонячыся за якой не адзін збіўся з дарогі і не вярнуўся да сваёй роднай хаты. І я, шукаючы яе далёка, кінуў родную старонку. Вось і жыву цяпер у Пецярбурзе – паўночнай сталіцы Расейскай імперыі.

З’ява 2.

Беларусь. Вёска. Ваўкалак.

Вёска недалёка ад возера Нешчарда. Вячоркі ў сялянскай хаце. Грае вясковы аркестрык, у якім рэй вядзе дудар Ф р а н ц і ш а к. Хлопцы і дзяўчаты весела скачуць парамі. Сярод

прысутных прыгажосцю вылучаецца пакаёўка А г а п к а, вялізным ростам і сілай -- селянін М а р к а, а панскімі манерамі і вопраткай – лёкай К а р п а. Падчас адмысловага танцу хлопцы мяняюцца партнёрамі, але паколькі дзяўчат на вьчорках разам з Агапкай -- трое, а хлопцаў разам з Маркам і Карпай – чацвёрта, аднаму з кавалераў партнёркі перыядычна бракуе. Так атрымліваецца, што дзве сялянскія пары таньчаць досыць зладжана, выменьваючы партнёраў, а Агапку запрашаюць Марка і Карпа разам і дзяўчына аддае перавагу Марку, ігнаруючы Карпу.

К а р п а (*чарговы раз застаўшыся без партнёркі, злосна*). А каб яго пярун забіў, гэтага Марку! Падзякаваў бы і д'яблу, толькі б Агапка пакахала мяне і стала маёй жонкай!

У хаце з'яўляецца постаць доктара Ш э л ь м е р а. Нікім не заўважаны ён назірае за вьчоркамі, скептычна ўсміхаецца. Потым падыходзіць да стала, дзе стаіць гарэлка і сціпая закуска, налівае гарэлку ў чарку. У перапынку паміж танцамі хлопцы падыходзяць да стала і выпіваюць па чарцы гарэлкі, Марка з разбегу выпівае чарку, паслужліва пададзеную яму Шэльмерам. Скокі ўзнаўляюцца, але цяпер Агапка з невядомай прычыны адмаўляецца таньчыць з Маркам, аддаючы перавагу Карпе. Марка спачатку не можа даўмецца, што сталася, спрабуе адштурхнуць Карпу, але Агапка рашуча ўступаецца за новага выбранніка, а сялянскія хлопцы адцягваюць Марку ўбок, каб не пачалася бойка.

М а р к а (*да Карпы*). А ну адыдзі, панскі падбрэхач!

К а р п а. Яна сама мяне выбрала! Рукі прэч, хамула!

А г а п к а (*заступаецца за Карпу*). З кім хачу, з тым і таньчу! Я дзяўчына вольная!

М а р к а. Ах ты! (*Замахваецца на Карпу, але два сялянскія хлопцы адцягваюць Марку прэч*).

1-Х л о п е ц. Не звязвайся з ім Марка!

2-гі Х л о п е ц. І праўда, бяды не абярэшся.

1-я Д з я ў ч ы н а (*смяецца*). Што, Марка, атрымаў гарбуза?

2-я Д з я ў ч ы н а (*зларадна*). Няма чаго грэбаваць сялянскімі дзяўчатамі і заглядацца на панскіх пакаёвак!

М а р к а. Ды ну вас усіх! (*Вызваляюцца ад рук, якія яго трымаюць*). Гарэлкі мне! (*Доктар Шэльмер паслужліва падае яму яшчэ адну чарку. Марка выпівае адным глытком*). Дудар, музыку!

Музыка грае ўсё хутчэй. Марка пачынае скакаць як шалёны. Хлопцы і дзяўчаты таксама было ідуць у скокі парамі, але незабаве спыняюцца, не вытрымліваючы тэмпу. Марка скача з усяго імпэту, прысутныя назіраюць за ім са страхам і здзіўленнем, апрача Шэльмера, які іранічна ўсміхаецца.

1-я Д з я ў ч ы н а. Што з ім?

1-Х л о п е ц. Спыніся Марка!

2-гі Х л о п е ц. Францішак, кінь ужо граць!

Але Францішак ці то не чуе, ці то не можа скончыць граць. Музыка ператвараецца ў бязлад, Марка скача з апошніх сілаў.

2-я Д з я ў ч ы н а. Якія ў яго жахлівыя вочы – нібы звярыныя!

1-я Д з я ў ч ы н а (*спалохана*). І ваўчыны аскал!

1-Х л о п е ц (*не верыць сваім вачам*). Хрысце-Божа!

2-гі Х л о п е ц. Ратуйцеся, Ваўкалак!

Усіх прысутных апаноўвае страх, хлопцы і дзяўчаты разбягаюцца, акрамя сляпога Францішка, які не разумее, што адбываецца і доктара Шэльмера, які з цікаўнасцю назірае за ператварэннямі Марка. Музыка раптоўна абрываецца, Марка як нежывы падае на падлогу. Западае доўгая ціша. Потым Марка прыўзнямаецца на калені, і бачна, што замест чалавечага твару ў яго ваўчыная морда. Марка-Ваўкалак тужліва вые, спалоханы Францішак заціскае вушы рукамі.

Ш э л ь м е р (*задаволена*). Неяк так. (*Сыходзіць*).

З'ява 3.

Засценак Завальні. Чаканыя і нечаканыя госці .

Напярэдадні Калядаў. У доме Завальні. За сталом сядзяць шляхціц Завальня і сляпы дудар Францішак, на лаве прымасцілася Мальгрэта, якая раз-пораз пазірае ў вакно.

Ф р а н ц і ш а к (*заканчвае аповяд*). ...і так вось ператварыўся той Марка ў ваўкалака.

З а в а л ь н я. Несамавітыя рэчы ты апавядаеш, Францішак!

Ф р а н ц і ш а к. Сказаў бы, што бачыў гэта на ўласныя вочы, каб не быў сляпым ад нараджэння.

З а в а л ь н я (*задуменна*). Але чаму прасты сялянскі хлопец ператварыўся раптам у пачвару?

Ф р а н ц і ш а к. Мусіць закахаўся без памяці ў Агапку, а калі ганарлівая дзяўчына адрынула яго – перапоўніў сэрца злобай і стаў ваўкалакам.

З а в а л ь н я. А ты што думаеш, Мальгрэта?

М а л ь г р э т а. Я думаю, не варта шчыраму хрысціяніну цікавіцца такімі рэчамі.

З а в а л ь н я. Э, зноў ты за сваё, кабета. Хто хоча зразумець Божую волю, павінен цікавіцца ўсім на свеце. Надвор'е мяняецца. Усё неба ў хмарах, не відаць аніводнае зоркі, вецер узняў снег у паветра. На возеры ўжо, пэўна, замяло дарогу. Як бы наш дарагі госць не заблукаў.

М а л ь г р э т а. Янка не дурны ехаць па такім надвор'і. Пэўна, заначаваў у Полацку.

З а в а л ь н я (*да Францішка*). Маё жытло — гэта порт на беразе мора; мушу кожную буру ставіць свечку на падваконне і такім чынам ратаваць ад няшчасця падарожных.

М а л ь г р э т а. Збярэцца тут цэлы кірмаш, ніколі спакойна не заснеш.

З а в а л ь н я. Гэта, васпані, не твой інтэрас. Я лепш ведаю, што рабіць.

М а л ь г р э т а. Не мой? А хто мусіць дбаць пра пітво і ежу, каб накарміць гэтых валацугаў, лухту якіх васпан так любіць слухаць?

З а в а л ь н я (*разважліва*). Як сабе пасцеліш так і выспішся. (*Да Францішка*). Не звяртай увагі на яе словы, дружа. Мая аканомка ў душы добрая кабета, але любіць панаракаць.

Чуваць звон званочкаў, цокат капытоў, брэх сабак.

З а в а л ь н я. А не казаў я? Мусіць, Ян прыехаў! (*Выходзіць сустракаць госця*).

М а л ь г р э т а (*да Францішка*). Прабач, Францішак, не цябе я мела я на ўвазе.

Ф р а н ц і ш а к. Ды я не крыўдую. Цяпер усім нялёгка жывецца.

М а л ь г р э т а. Пан Завальня – гаспадар якіх мала: руплівы, сумленны, але ягоная цікавасць да цудаў і жахлівых гісторый даводзіць мяне да шалу.

Ф р а н ц і ш а к. Кожны з нас па-свойму дзівак.

Уваходзяць Завальня і Скамароха. Скамароха ў кажуху, увесь занесены снегам.

Завальня. Заходзь, пане Скамароха, пагрэйся. Чакалі пляменніка, а завітаў сусед!

Скамароха. Угу!

Завальня. Мальгрэта, налі суседу палёнкі для сугрэву!

Незадаволеная Мальгрэта ўстае, ідзе за пітвом і кубкамі, налівае ў кубак палёнку і падае Скамароху. Той бярэ кубак і моўчкі выпівае.

Завальня. Па якіх справах выбраўся ў дарогу, васпане?

Скамароха. Ды так. *(Відавочна не хоча падтрымліваць размову).*

Завальня. Можа, чуў пра якое дзіўнае здарэнне ў наваколлі?

Скамароха. Нічога не чуў. *(Захутваецца ў кажуху).* Крыху сагрэюся і паеду.

Мальгрэта паказвае на мігах нешта накшталт “А не казала я!”. Завальня разводзіць рукамі. Зноў чуваць звон званочкаў, брэх сабак.

Завальня *(узрадавана)*. Гэтым разам напэўна ён! *(Паспеіліва выходзіць)*.

Мальгрэта *(да Францішка, касавурачыся на Скамароху)*. Не шкада мне пачастунку для добрых людзей, але ёсць і такія, што нават “дзякуй” не скажуць.

Францішак *(згаджаецца)*. Твая праўда, матухна. Розныя людзі ходзяць па свеце.

Уваходзяць Завальня з Янам, апранутым у лёгкае паліто.

Завальня. А вось і наш сталічны госць! Зірніце, як па-моднаму апрануты.

Ян. Дзень добры!

Мальгрэта. А, Божачкі! Мусіць змерз як лядышка! *(Горача абдымае Яна)*. Зараз дам табе кажух! *(Дапамагае Яну зняць паліто, а потым здымае са сцяны кажух і накідвае на Яна)*.

Ян *(вінавата)*. Сапраўды, крыху змерз.

Завальня. Лепей дай яму нашай палёнкі! Яна хутчэй яго сагрэе.

Мальгрэта спрытна налівае ў кубак палёнку і падае Яну.

З а в а л ь н я. Ніводны замежны трунак не зраўняецца з нашым мясцовым вырабам. Палёная гарэлка, журавіны, мёд – і больш нічога не трэба.

Ян бярэ кубак і, клацаючы ад холаду зубамі, выпівае.

Я н. Моцная, халера!

З а в а л ь н я. Мальгрэта казала, што ты заначуеш у Полацку. А мне сэрца падказвала: прыедзе! Добра, што я свечку паставіў на падваконне.

Я н. Свечкі не відаць з возера. А вось ліхтар над брамай відаць здалёк.

З а в а л ь н я (*здзіўлены*). Які ліхтар?

М а л ь г р э т а. Гэта я загадала парабкам запаліць ліхтар і прымацаваць над брамай.

З а в а л ь н я (*уражаны*). Але ў мяне гаспадыня! Цуд, а не кабета. (*Да Яна*). Добра, пляменнічка! Расказвай, што чуваць у свеце!

М а л ь г р э т а (*з дакорам*). Дайце, васпане, яму ачуняць з дарогі!

З а в а л ь н я. Дарэчы, не адны мы цябе чакалі! Пан Альберт Мурагоўскі колькі разоў пра цябе пытаўся. Учора заяжджаў да нас разам са сваёй жонкай. (*З дакорам*). Ты, там у сталіцах, мусіць забыўся на старых сяброў, а яны пра цябе памятаюць.

Я н. Альберт ажаніўся?

З а в а л ь н я. Няўжо ён не пісаў табе? (*Хітра*). А ты, Янка, не завёў сабе кралю ў Пецярбургу?

Я н. Ды неяк... не было калі.

З а в а л ь н я. І добра. Мы табе тут нявесту знойдзем. З нашых, *ліцвінак*.

Я н. Я, дзядечка, *беларус*.

З а в а л ь н я. Ах, прабач, я ж зусім забыўся. Паглядзіце на яго, даражэнькія: Ян Баршчэўскі – першы ў свеце *беларус*. І пакуль адзіны.

Я н. Няпраўда. Усе мы беларусы. І вы таксама, дзядзька.

З а в а л ь н я (*махае рукой*). Гэта ўсё вашыя пецярбургскія выдумкі. Я – ліцвін. Нарадзіўся ліцвінам і ліцвінам памру.

Я н. Апошнім ліцвінам.

З а в а л ь н я (*гнеўна*). Можа, і апошнім. З-за такіх фармазнаў як ты.

М а л ь г р э т а (*не вытрымлівае*). Ну што вы накінуліся на хлопца, васпане? Як галодны сабака на костку!

З а в а л ь н я (*з'едліва*). То можа запішашся да яго ў беларусы?

М а л ь г р э т а. А і запішуся!

Я н. Дайце я вас абдыму, цётхна. (*Абдымае Мальгрэту*).

З а в а л ь н я. Цьфу на вас!

Чуваць звон званочкаў, цокат капытоў, брэх сабак.

З а в а л ь н я. Пайду пагляджу, хто прыехаў.

М а л ь г р э т а. Каго яшчэ чорт прынёс? (*Касавурыца на Скамароху, але той, здаецца, спіць, захутаўшыся ў кажух*).

Завальня выходзіць сустракаць чарговага гасця.

Я н (*усміхаецца*). Бачу, дзядзька, зусім не змяніўся. Такі ж задзірысты і ўпарты.

М а л ь г р э т а. Як нарадзілася жарабя з лысінкай, то з лысінкай і воўк з'есць. (*Мякка*). Ты ўжо не пярэч яму, Янка.

Я н. Добра, цётхна. Не буду.

М а л ь г р э т а (*да Яна*). Выпі яшчэ палёнкі. (*Да Францішка*). І ты з намі выпі, добры чалавек. (*Налівае палёнку ў тры келіхі, адзін падае Яну, другі – Францішку, трэці пакідае сабе*).

Ф р а н ц і ш а к (*намацваючы рукой кубак*). Дзякуй, гаспадынька.

Выпіваюць. Уваходзіць засыпаная снегам А м е л і я.

А м е л і я. Дзень добры! Якая прыгажосць на двары... Калядная казка.

М а л ь г р э т а. Добры. (*Углядаецца, не пазнаўшы гасцю*).

А м е л і я. З надыходзячым вас святам! (*Распранаецца*).

Я н (*здзіўлена*). Амелія?

М а л ь г р э т а (*познаўшы*). Пані Мурагоўская! (*Забірае ў Амеліі кажущок*).

А м е л і я. Ян! Нарэшце ты прыехаў.

Я н. Але...

А м е л і я. Мы з Альбертам так цябе чакалі!

Уваходзяць Завальня і Альберт Марагоўскі.

Завальня. Пра воўка памоўка, а воўк на парог! *(Паказвае Альберту на Яна)*.
Вось ён, наш доўгачаканы госць.

Альберт. Вяргільчык! Прыехаў-такі, чарцяка! *(Кідаецца да Яна як ёсць, у заснежаным кажуху, і моцна абдымае сябра)*.

Ян. Цыркулёзус! Задушыш мяне, мядзвездзь!

Завальня *(замілавана)*. Школьнае сяброўства не старэе! Колькі гадоў мінула, а памятаюць свае школьныя мянушкі.

Альберт. Як жа не памятаць! Вяргільчык – маленькі такі Вяргілі. Летуценны паэта-верабейчык. *(Смяецца)*.

Ян. А Цыркулёзус – вялікі такі цыкуль. Занудлівы і ўпарты.

Мальгрэта *(да Амеліі)*. Прысядзь, пані. Зараз пачнуць балбытаць.

Альберт. А памятаеш нашага аднакашніка Люцыфугу?

Ян. А нягож. *(Смяецца)*. Яму ўсе выпускнікі калегіі -- аднакашнікі, бо Люцыфуга ў кожным класе затрымліваўся на другі год.

Альберт. Вось жа быў гультай і шалапут! Прафесары злаваліся на яго, вучні кпілі, а дзе цяпер Люцыфуга? Кіруе буйнешым банкам у Варшаве!

Ян. Толькі Богу вядома, што станецца з чалавекам у жыцці.

Альберт *(задумваецца)*. Альбо Д'яблу. Памятаеш нашага ціхоню-Гугона?

Ян. Так. Выхаваны, сарамлівы хлопчык. Вельмі старанна вывучаў тэалогію.

Альберт. Прафесары прарочылі яму духоўную кар'еру, высокі сан. А Гугон закахаўся ў прыгожую карчмарку-габрэйку, уцёк з ёй у Парыж і адкрыў там музычны тэатр! Хто б мог падумаць, га, Вяргільчык?

Ян. Я чуў, Цыркулёзус, у цябе таксама важныя змены ў жыцці. *(З дакорам)*. Сябры называюцца. Нават не паведамлілі мне пра свой шлюб.

Альберт *(пачырванеўшы)*. Ды нашаму шлюбу ўсяго тры месяцы! Амелія, скажы яму.

Амелія. Прабач, што не напісалі. Думалі зрабіць табе неспадзянку.

Ян *(пахмурна)*. Ды ўжо ж зрабілі.

Завальня. А я, стары дурань, ледзь не прагаварыўся!

Мальгрэта. Гэта на васпана падобна!

А л ь б е р т. Ну даруй, Янка! Мы выправімся. Заўтра ж прыяжджай да нас у госці. Амелія пакажа табе новыя кнігі, проста з Парыжа выпісаня. Такіх і ў Пецярбургу няма. А я пакажу табе свае інжынерныя праекты. Мы хоць і ў правінцыі жывем, а з цывілізаваным светам сувязі не губляем. А з якім цікавым чалавекам я цябе пазнаёмлю, ты здзівішся. Зорка еўрапейскай навукі, доктар Шэльмер. Прыехаў з Германіі збіраць эмпірычны матэрыял для свайго трактату па псіхіятрыі.

Я н. Па чым?

А л ь б е р т. Па псіхіятрыі, новая навука такая. (*Задаволена*). Вось бачыш, ты нават пра яе не чуў. Канец з забабонамі, цудамі і чорнай магіяй! Усё можна раслумачыць навукова!

Пан Скамароха нечакана ўсхопліваецца і ледзь не збіўшы з ног Мальгрэту выбягае на двор.

М а л ь г р э т а. А Божачкі!

З а в а л ь н я. Дзіўны чалавек гэты Скамароха.

М а л ь г р э т а (*абурана*). Ледзь пляшку не разбіў!

З а в а л ь н я (*жартуе*). Я хоць і гасцінны гаспадар, а такога разбою не дараваў бы. Мальгрэта, налі нам усім палёнкі. Вып'ем за сустрэчу.

Мальгрэта спрытна разлівае палёнку ў кубкі.

З а в а л ь н я (*да Альберта*). Я чуў, што пан Альберт збіраецца будаваць фабрыку. Ці праўда гэта?

А л ь б е р т. Так, пане Завальня. Я ўжо зрабіў інжынерны праект, узяў крэдыт у банку, замовіў з Англіі машыны.

З а в а л ь н я. Ох, не з фабрык трэба пачынаць нам, каб палепшыць свой быт, а з зямлі, бо сялянская гаспадарка найбольш прыносіць карысці ў нас. Трэба разводзіць жывёлу, угнойваць палеткі, павялічваць сенажаці і сваіх падданных навучыць лепшым маральным канонам, каб любілі сваю бацькаўшчыну.

А л ь б е р т. Кіньце, пане Завальня. Гэта ўсё старасвецкія забабоны, а трэба глядзець у будучыню. Чаму англічане ды немцы могуць, а мы не?

Падчас размовы Завальні з Альбертам, Амелія падыходзіць да Яна.

А м е л і я. Ян!

Ян адварочваецца ад яе і насуплена глядзіць у іншы бок.

А м е л і я. Янка! (*Кранае Яна за руку*).

Ян паварочваецца і ўважліва глядзіць на Амелію.

А м е л і я. Ну прабач мне, прабач...

А л ь б е р т (*уцякаючы ад размовы з Завальней, падыходзіць да Амеліі і забірае яе ад Яна*). Заўтра, заўтра нагаворыцеся. Мусім ехаць, Амелія. Вецер усхадзіўся як шалёны.

З’ява 4.

Маёнтак Мурагі. Знаёмства з доктарам Шэльмерам. Чары і псіхіятрыя.

У вітальня панскага дома пакаёка А г а п к а наводзіць парадкі і спявае папулярную песенку.

А г а п к а (*спявае*).

Божа, ты ў працы вялікай

Шчыруеш –

Лёсам, зямлёй і народам

кіруеш;

Слухай жа ўласнай жабрачкі

прычыны –

Беднай дзяўчыны.

Хіба прашу я дажджу ці

пагоды,

Плодных палёў ці дзяржаўнае

згоды?

Што мне інтрыгі вайскоўцаў
дасужых –
Мне трэба мужа.

Пан над панамі, прашу я у
Пана:
Дай мне, каб хлопец, што мной
пакаханы,
Быў маёй радасцю, шчасцем
і краскай –
З панскае ласкі!

Уваходзіць К а р п а, нейкі час моўчкі назірае за Агапкай, слухае песенку.

К а р п а. Навошта, Агапка, прасіць мужа ў Бога? Ці не лепш пашукаць яго побач з сабой на зямлі?

А г а п к а. Ах, зноў ты за сваё, Карпа! Ну, сам падумай, які з цябе муж? Я – дзяўчына гожая, спраўная, знайду сабе жаніха з месцічаў ці шляхты. А, можа, якому маладому панічу прыпаду да вока. А ў цябе – ані ўласнае гаспадаркі, ані грошай.

К а р п а. Ты, бачу, любіш грошы?

А г а п к а. Хто ж іх не любіць? Без грошай і каханне стыне.

К а р п а. Вось ты якая.

А г а п к а. Такая. Я хоць сёння пабягу за сваім выбраннікам на край света, але пры ўмове, што ў выбранніка поўныя кішэні золата, а на краю света мяне чакае смарагдавы палац.

К а р п а. А казалася, што я табе даспадобы, таньчыла са мной на вячорках.

А г а п к а. Не ўспамінай мне пра той жудасны вечар. Яшчэ і зараз перад вачыма страшная морда таго ваўкалака. *(Міжволі кідае погляд на вакно, бачыць там Ваўкалаку-Марка, спалохана)*. Божачкі, ён тут! *(Постаць Ваўкалак-Маркі знікае)*.

К а р п а *(зірнуўшы ў вакно)*. Там нікога няма.

Званочак пры дзвярах абвясчае прыезд госця.

А г а п к а *(спалохана)*. Не адчыняй!

К а р п а. Не бойся, гэта госці да нашага пана.

А г а п к а. Усё роўна не адчыняй, пакуль я не схаваюся!

К а р п а. А выйдзеш за мяне замуж?

А г а п к а. Разбагацееш – тады і пагаворам! *(Уцякае)*.

К а р п а. Разбагацееш тут за панам, які ўсе грошы траціць на кніжкі ды розныя дзівацтвы, а замест уласнага багацця дбае пра дабрабыт сялян. Вар’ят і жонка ў яго такая самая. Хутка ўсе разам пойдзем жабраваць.

Званочак пры дзвярах звініць больш настойліва.

К а р п а. Іду, іду!

Карпа адчыняе дзверы і ўпускае ў вітальню Я н а.

Я н. Дзень добры! Пан з паняй дома?

К а р п а. Так. Пані ў бібліятэцы, а пан з доктарам, выбачайце, морды адзін аднаму б’юць. *(Дапамагае Яну расправуцца, вешае паліто на вешак)*.

Я н *(здзіўлена)*. Што робяць?

К а р п а. Гэта ў іх *бокс* называецца. Зараз паведамлю ім, што госці прыехалі. *(Ідзе абвясціць гаспадарам аб прыездзе госця)*.

Я н *(разглядаецца па пакоі)*. Як дзіўна ўкладаецца лёс! У гэтым доме я бываў з ранняга дзяцінства. Дзядзька працаваў аканомам у старога пана Марагоўскага, мы з Альбертам раслі як браты, а потым да нашай сябрыны далучалася Амелія. Дзіцячыя гульні, юнацкія мары. О, Амелія! Забылася ты пра нашыя мары...забылася, як у гэты куток зямлі мы хацелі перанесці ўсе дзівосы свету, тут была наша Новая Аркадыя!

Ян не заўважае, як у вітальні з’яўляецца А м е л і я.

А м е л і я. Ах, Яне! Ці памятаеш ты той дзіўны захад сонца, які мы назіралі колись ў гэтых ваколіцах? Памятаеш агонь бліскавіцы прабег па небе, безупынна грэмела на захадзе... мы схаваліся ад навальніцы ў шалашы пастуха. Гледзячы на неба, ты сказаў: «Будзе рабінавая ноч!»..

Я н *(убачыўшы Амелію, усхвалявана)*. Ты таксама памятаеш тую ноч?! Я не чуў ні выцця вятроў, ні навальнічных грывотаў; мае вочы і думкі былі занятыя толькі

табой; у душы было найяснейшае надвор’е, прамень тваіх вачэй пранікаў мне проста ў сэрца. Гэтая ноч была для мяне светлаю мараю, гэтыя пекныя вочы сніліся мне ўдалечыні ад бацькоўскае зямлі. У далёкіх краінах, сярод чужога народа твой тужлівы голас заўсёды гучаў у маіх вушах. Усюды ты была маёй адзінаю марай...

А м е л і я. Ян, мне трэба табе сказаць...

Я н (*перапыняе*). Ты мне нават не напісала!

А м е л і я (*дрыжачым голасам*). Давай больш не будзем успамінаць, што было некалі. Я мусіла выбраць кагосьці з вас дваіх.

Я н (*усклікае*). Але чаму ты выбрала яго?!

А м е л і я. Бо ты, Янка, – самотнік і летуценнік, такі самы як і я. Мы і каханне сваё прыдумалі.

Я н. Прыдумалі?

А м е л і я. Так. А Альберт цвёрда стаіць на зямлі, ён робіць карысную для грамадства справу і яму патрэбна мая падтрымка.

Я н. Я рады за вас.

А м е л і я (*прымірэнча*). Сябры?

Я н. Сябры. (*Сумна ўсміхаецца*). Пакуль смерць нас не разлучыць...

У вітальню ўваходзяць пан А л ь б е р т з доктарам Ш э л ь м е р а м, услед за імі з’яўляюцца Карпа і Агапка. Альберт з Шэльмерам апранутыя так, як апраналіся ў XIX стагоддзі для заняткаў англійскім боксам, аддаюць Карпу баксёрскія пальчаткі. Агапка спрытна накрывае на стол піць гарбату.

А л ь б е р т. Вось ён, наш сталічны дэндзі!

Я н. Дзень добры!

А л ь б е р т. Ці да Пецярбурга ўжо дайшла мода на англійскі бокс?

Я н. Я больш цікаўлюся літаратурай.

А л ь б е р т. А мы з доктарам любім бокс. (*Прадстаўляе Яна Шэльмеру*). Знаёмцеся, доктар: мой школьны прыяцель і лепшы сябра, Ян Баршчэўскі. Пасля заканчэння Полацкай езуіцкай акадэміі з’ехаў у Пецярбург, працуе ў Марскім міністэрстве, але больш за ўсё на свеце любіць літаратуру, сам піша і нават выдае альманах “Незабудка”. (*З усмешкай*). У якім друкуюцца раманы Амеліі.

Ш э л ь м е р (*схіляе галаву*). Рады знаёмству.

А л ь б е р т. А гэта, Яне, той самы доктар Шэльмер, пра якога я табе надоечы распавядаў. Славуты еўрапейскі навукоўца, заўзяты рацыяналіст-матэрыяліст па перакананнях. Згадзіўся пагасціць у нас у маёнтку, пакуль піша кнігу пра ўплыў псіхічных захворанняў на містычныя ўяўленні чалавека.

Я н. Вельмі прыемна.

А л ь б е р т (*тлумачыць Яну*). Пры нагодзе доктар апякуецца здароўем Амеліі. Як асоба з багатай фантазіяй яна, на жаль, мае слабыя нервы.

А м е л і я. Сядайце піць гарбату!

Усе сядаюць піць гарбату, Карпа і Агапка прыслужваюць за сталом.

Ш э л ь м е р (*да Яна*). Часта наведваеце родныя мясціны?

Я н. Калі працаваў гувернёрам – наведваў часцей, а як перайшоў на службу ў Марское міністэрства – маю магчымасць прыяжджаць толькі ўлетку.

А л ь б е р т. Ян у нас вельмі сціплы, не любіць хваліцца. А ён жа колькі разоў улетку хадзіў пешкі з Пецярбургу ў Полацк, збіраючы па дарозе паданні і казкі простага люду.

Ш э л ь м е р. О, вы фалькларыст! Як нашыя браты Грым. Я таксама цікаўлюся фальклорам, але з іншай перспектывы.

Я н (*усміхаецца*). З якой?

Ш э л ь м е р. Як псіхіятр. З майго пункту гледжання усе гэтыя байкі пра нячысцікаў, чарнакніжнікаў, злых духаў – праявы псіхічных хваробаў. І надзвычай багаты фальклор таго ці іншага народа дрэнна сведчыць пра агульнае псіхічнае здароўе нацыі.

Я н (*іранічна*). Мусіць, у нашым краі доктар знайшоў багаты матэрыял для пацвярджэнне сваёй тэорыі.

Ш э л ь м е р. На жаль. Не трэба далёка хадзіць, возьмем двух прадстаўнікоў простага люду, якія прыслужваюць нам за гэтым сталом. Агапка, напрыклад, перакананая, што адзін з яе шматлікіх кавалераў ператварыўся ў ваўкалака і цяпер цікуе за ёй.

А г а п к а (*накрыўджана*). Пан доктар кпіць з мяне, а я магу пабажыцца, што гэта чыстая праўда. Нават сёння я бачыла ў вакне ваўчыную морду.

Ш э л ь м е р. У лёкая яшчэ цікавейшая гісторыя. На ўласныя вочы ён гэтага не бачыў, але яму распавядала маці. Карпа перакананы, што нарадзіўся рыбінай.

А м е л і я. Не трэба смяцца з дзівака.

К а р п а. Але пан доктар кажа праўду. *(Пераканана)*. Маці расказвала, што калі я нарадзіўся, дык адразу сеў і закрычаў: “Дайце есці!” Перапалохаліся ўсе, але адрэзалі поўбохана хлеба і далі мне. Вокамгненна ўсё з’еўшы, я падхапіўся і плюхнуўся ў кадзь з вадой. Бацька кінуўся мяне ратаваць, а выцягнуў... рыбіну. Пабеглі да святара, той ураз прыехаў і калі перажагнаў гэтую рыбіну, дык яна зноў ператварылася ў немаўля. То бок, у мяне.

Усе маўчаць, уражаныя дзіўнай гісторыяй.

Ш э л ь м е р *(да Яна, з’едліва)*. Што вы на гэта скажаце, пане фалькларыст?

Я н. Мой дзядзька, Завальня, лічыць, што цуды трэба разумець сэрцам, а не розумам. А я думаю, што ў народных казках і паданнях закладзена нейкая важная ісціна, якую мы, адукаваныя людзі, пакуль не можам зразумець і растлумачыць.

А л ь б е р т. А што ты думаеш на гэты конт, Амелія?

Ш э л ь м е р *(з усмешкай)*. О, пані Амелія, удзячная мясцоваму люду за незлічоныя сюжэты для яе раманаў!

А м е л і я *(ціха)*. Усё, што ў іншых краінах апісваецца ў кнігах, у нашым краі можа здарыцца насамрэч. Чалавек сядзіць за сталом, п’е гарбату, размаўляе на модныя тэмы і не заўважае, як са слухача ператвараецца ў героя гісторыі...

Западае доўгая паўза. Потым Альберт з Шэльмерам узнікаюцца з-за стала.

А л ь б е р т. У адрозненні ад Яна, мяне са школьных гадоў прываблівалі дакладныя навукі: фізіка, матэматыка. І я лічу, што кожны так званы “цуд” можна растлумачыць навукова. Напрыклад, як вынік аптычнага падману. Чаму розных там нячысцікаў, прывідаў, пачвараў бачаць, звычайна, у прыцемках? Бо ў прыцемках чалавечае вока інакш успрымае памеры рэчаў і нават колеры. Чулі пра так званы эфект Пуркінэ? *(Да Агапкі)*. Агапка, дзе ты, кажаш, бачыла сённа ваўчыную морду?

А г а п к а. Вось у гэтым вакне, пане. *(Паказвае на вакно, за якім ужо згусцілася вечаровая цемра)*.

А л ь б е р т. Зараз правядзем невялікі вопыт. Карпа, патушы свечы на хвіліну.

Карпа паслухмяна задувае свечы. У пакоі западае змрок, а цемра за вакном паволі праясняецца. Выразна відаць морду Ваўкалака-Маркі з ашчэранымі зубамі.

Агапка крычаць ад страху. Усе астатнія губляюць мову.

Ваўкалак пагрозліва рычыць і ўцякае.

З’ява 5.

Маёнтак Дадэмухі. Змова.

У маёнтку Дадэмухі. У невялікім пакоі гаспадар маёнтку -- пан С к а м а р о х а, які відавочна некага чакае.

С к а м а р о х а (*глядзіць на гадзіннік, што на сцяне*). Неўзабаве поўнач, а яго ўсё няма. Уладарка будзе незадаволеная. (*Нервова ходзіць уздоўж пакоя*). Можа, сёння яна будзе больш шчодрая, чым мінулым разам?

У пакоі з’яўляецца доктар Ш э л ь м е р, падтрымлівае адной рукой другую.

Ш э л ь м е р (*крычыць ад болю*). Каб яго чорт пабраў!

С к а м а р о х а. Што здарылася?

Ш э л ь м е р. Пракляты лёкай! Кінуў у мяне камнем.

С к а м а р о х а. Якое варварства!

Ш э л ь м е р. Няўдзячнае стварэнне! Ён дорага заплоціць за свой учынак! Будзе чым перавязаць руку?

Скамароха азіраецца па пакоі, потым здымае з сябе пас і аддае Шэльмеру. Дапамагае доктару зрабіць павязку.

Ш э л ь м е р. А што чуваць у пана?

С к а м а р о х а (*наракае*). Фартуна канчаткова адвярнулася ад мяне. Учора зноў прайграўся ў карты. Маёнтак закладзены, крэдыторы патрабуюць вярнуць пазыкі.

Ш э л ь м е р. Я не пра карты пытаюся. Пан выканаў даручэнні маёй гаспадыні?

С к а м а р о х а (*наспешліва*). Так, ездзіў па суседзях, праводзіў размовы. Як мне пан і раіў, у першую чаргу наведваўся да тых, хто абмінае касцёл, а часцей наведвае карчму. Хто мае фінансавыя праблемы.

Ш э л ь м е р. І як?

С к а м а р о х а. Глеба спрыяльная. Усе будуць рады службыць нашай уладарцы. Вядома, калі ўзнагарода будзе шчодрая. *(Мнецца)*. Але я хацеў бы паразмаўляць з самой гаспадыняй.

Ш э л ь м е р. Добра. Кладзіся, пан Скамароха, на канапу. З дапамогай гіпнозы я ўвяду цябе ў транс і ты зможаш убачыць Уладарку і паразмаўляць з ёй.

Скамароха паслухмяна кладзецца на канапу і заплюшчвае вочы. Шэльмер нахіляецца над ім, робіць магічныя рухі здаровай рукою, мармыча нешта шэптам, а потым уголас.

Ш э л ь м е р *(гучна)*. Выклікаю дух найвялікшай уладаркі, наймагутнейшай чараўніцы, якая мудрасцю і прыгажосцю свет здзіўляе, якой падпарадкоўваюцца багацейшыя паны і князі, для якой старадаўнія духі здабываюць незлічоныя скарбы, а белыя мядзведзі пакорліва служаць ёй як сабакі і ляжаць ля падножжа яе трона. Пані Бялая Сарока!

Пасярод пакою з'яўляецца чараўніца Б е л а я С а р о к а.

Б е л а я С а р о к а. Приветствую тебя, мой верноподданный! Чем ты порадуеть свою госпожу?

С к а м а р о х а. Мая ўладарка, я старанна выканаў твае даручэнні. Змова шырыцца па нашым краі, шмат хто з маіх суседзяў хацеў бы прывітаць Пані ў сваім маёнтку, узяць у твой гонар келіх і пракрычаць “Віват!”

Б е л а я С а р о к а. Я польщена. Пролетая сюда, я лицезрела густые леса и широкие луга, полноводные реки и синие озера. Мне весьма нравится ваш край. Весьма, весьма.

С к а м а р о х а. Наш край мае ўсё, што неабходнаа чалавеку для шчасця. Патрэбна нам толькі такая мудрая і пенкная ўладарка як Пані.

Б е л а я С а р о к а. Вне всяких сомнений. Присоединив ваш край к своей империи, я окажу вам большую честь. *(Задумваецца)*. А скажи-ка мне, милок, нет ли среди твоих соотечественников противников моей власти, смутьянов да якобинцев?

С к а м а р о х а. Моладзь наша ўся на тваім баку, мая Пані. А вось старыя людзі не хочуць зразумець свайго шчасця. Балбочуць нешта пра заветы продкаў, пра Вялікае Княства, пра сваю старадаўнюю веру ўніяцкую.

Б е л а я С а р о к а (*гнеўна*). Какая отсталая страна, какие неблагодарные граждане! И что ты предпринял, дабы подорвать эту веру, дабы изничтожить их упорство?

С к а м а р о х а. Адпаведна з атрыманымі інструкцыямі, я намаўляў людзей на розныя ашуканствы, падбіваў на здраду і злачынствы!

Б е л а я С а р о к а. Ты преданно служишь своей императрице, я довольна тобой. После нашей победы ты будешь щедро вознагражден. Весьма, весьма щедро...

С к а м а р о х а. А нельга атрымаць якую-небудзь узнагароду ўжо зараз?

Б е л а я С а р о к а. Какой ты нетерпеливый, право... Что ж, жалую тебе титул... барона.

С к а м а р о х а (*расчаравана*). Тытул барона я атрымаў мінулым разам, мая Пані.

Б е л а я С а р о к а. Неужто? Ты делаешь блестящую карьеру, дружок. В таком случае, своим высочайшим указом жалую тебе титул графа.

С к а м а р о х а (*захоплена*). Графа Таўрычаскага?!

Б е л а я С а р о к а (*з пагардай зірнуўшы на Скамароху*). Таврический у нас уже имеется - Григорий Александрович Потемкин. Ты, батенька, будешь графом... Полесским.

С к а м а р о х а (*схіляецца ў паклоне*). Дзякуй, мая гаспадыня. (*Вельмі гучна*). Няхай живе, Белая Сарока!

Спалоханая гучным крыкам Скамарохі, Белая Сарока знікае. Чуваць сарочае траскатанне, а на падлогу спадае некалькі сарочых пёркаў.

Ш э л ь м е р. Цішэй, дурню! (*Узмахвае ў бок Скамарохі рукой, той паслухмяна кладзеца на канану і адразу засынае*). Зраднікі ёсць у кожным краі, але ў гэтым іх асабліва шмат. (*Выходзіць з пакою*).

Праз нейкі час Скамароха прачынаецца, у яго шчаслівы выраз твару.

С к а м а р о х а Спачатку -- віконт, потым -- барон, сёння -- граф, заўтра -- князь, а потым... (*Голас зрываецца ад хвалявання*). Яго вялікасць Скамароха!

З'ява 6.

Маёнтак Мурагі. Забойства. Дух у целе чалавека.

У пакоі доктара Шэльмера ў маёнтку Мурагі. Доктар Ш э л ь м е р з перавязанай рукой сядзіць за сталом, перад ім раскрыта таўшчэзная кніга. Чуваць ціхі стук ці то пашкрабванні ў дзверы.

Ш э л ь м е р (*імкліва захлопвае кнігу*). Хто там?

Уваходзіць лёкай К а р п а, нясмела аглядаецца.

Ш э л ь м е р. Пан Альберт мяне клікаў?

К а р п а. Ды не. (*Мнецца*). Я прыйшоў па ўласнай справе.

Ш э л ь м е р. Па ўласнай? (*Зацікаўлена*). Слухаю цябе, Карпа.

К а р п а. Бачыў я шмат разоў, як з панскага вакна вылятаў вечарам вялізны кажан, а раніцай вяртаўся назад.

Ш э л ь м е р. О-о-о!

К а р п а. Учора я кінуў у кажана камнем і патрапіў у крыло.

Ш э л ь м е р. Варварскі ўчынак. А я тут пры чым?

К а р п а. А сёння ў пана лекара перавязана рука.

Ш э л ь м е р. І што?

К а р п а. Адсюль простая выснова. Якая не спадабаецца пану Альберту і пані Амеліі.

Ш э л ь м е р. Ці чуў ты калі такое слова: “шантаж”?

К а р п а. Не.

Ш э л ь м е р. Але ўласна цяпер ты мяне шантажуеш. І гэта пасля таго, што я для цябе зрабіў!

К а р п а (*не разумее*). А што пан лекар для мяне зрабіў?

Ш э л ь м е р. Памятаеш вчоркі ў вясковай хаце? Твае словы: “Падзякаваў бы і д’яблу, толькі б Агапка пакахала мяне і стала маёй жонкай!”?

К а р п а. І потым Марка абярнуўся ваўкалакам? Дык вось яно што! (*Спалохана заціскае сабе рот рукой*).

Ш э л ь м е р (*задумліва*). Я мог бы жорстка пакараць цябе, лёкай. Але не зраблю гэтага, бо такія людзі, як ты, нам патрэбныя.

К а р п а. Заўсёды гатовы служыць пану! (*Схіляецца ў наклоне*).

Ш э л ь м е р. Чаго ты хочаш?

К а р п а. Грошай. Хачу стаць багатым і ажаницца з Агапкай.

Ш э л ь м е р. Добра, я дапамагу табе. *(Падыходзіць да шафы і вымае з шуфляды невялікі скрутачак)*. Вазьмі гэтыя чароўныя зярняты і накармі імі чорнага пеўня. *(Дае скрутачак лёкаю)*. Певень знясе яйка, з яйка вылупіцца цмок і будзе прыносіць табе золата і срэбра.

К а р п а *(з бояззю)*. А няма больш простага спосабу разбагацець?

Ш э л ь м е р. Калі ты такі баязлівы, аддавай зярняты назад! Агапка знойдзе сабе больш смелага жаніха.

К а р п а *(наспешліва)*. Я згодны! *(Хавае скрутачак з зярнятамі)*.

Ш э л ь м е р. За маю дабрыню будзеш мне верна служыць.

Чуваць крокі Альберта.

Ш э л ь м е р. Ты ведаеш дарогу да Замка Волатаў?

К а р п а. Так, пане.

Ш э л ь м е р. Хадзем, пакажаш. *(Нешта ўспомніўшы)*. Пачакай хвілінку. *(Разгортвае вялікую кнігу ў чорнай скураной вокладцы, кладзе яе на стол)*. Вось неяк так.

Шэльмер з Карпам выходзяць з пакоя. Уваходзіць пан А л ь б е р т.

А л ь б е р т. Доктар, я зрабіў неверагоднае адкрыццё! *(Заўважае, што ў пакоі нікога няма)*. Куды ён падзеўся? *(Бачыць на стале вялікую разгорнутую кнігу)*. Што за дзіўная кніга! Напэўна, фаліант альбо інкунабала. Здаецца, на лаціне. Цікава, ці памятаю я навуку айцоў-езуітаў? *(Чытае ўслых некалькі слоў на лацінскай мове)*. Si sine domini concessione librum istum pandisti, mortem obibis. “Калі ты без дазволу гаспадара адкыў гэтую кнігу, цябе чакае смерць”.

Перад Альбертам узнікае дух Н і к і т р о н.

Н і к і т р о н. Навошта ты выклікаў мяне?!

А л ь б е р т. Ты хто?

Н і к і т р о н. Ці маеш ты права загадваць духам?

Альберт падыходзіць да Нікітрона і спрабуе дакрануцца да яго рукой. Нікітрон узносіцца ў паветра, а Альберт падае мёртвы на падлогу. Уваходзіць доктар Шэльмер, бачыць духа Нікітрона і мёртвага Альберта, нахіляецца і правярае пульс.

Ш э л ь м е р. Навошта ты забіў яго, Нікітрон?

Н і к і т р о н. Ён без дазволу адкрыў чароўную кнігу!

Ш э л ь м е р. Цяпер мяне абвінавацяць у забойстве і арыштуюць.

Н і к і т р о н. Я перанясу цябе ў любую частку зямлі, куды пажадаеш.

Ш э л ь м е р. Я не магу пакінуць гэты край, пакуль не скончу справу. Таму залазь у яго цела, Нікітрон. Ты цяпер будзеш Альбертам.

Н і к і т р о н. Не!

Ш э л ь м е р. Залазь, я сказаў!

Нікітрон з энкам уваходзіць у цела Альберта. Альберт ажывае, устае з падлогі, абмацвае цела.

Ш э л ь м е р. Цяпер гэта будзе тваё цела. Мусіш пакутваць у ім, пакуль не загладзіш сваю віну.

А л ь б е р т. Слухаюся, гаспадар.

Ш э л ь м е р. Заві мяне “пане доктар”. Хадзем, я пазнаёмлю цябе з тваёй жонкай.

А л ь б е р т. Не!

Ш э л ь м е р. Хадзем, я сказаў!

Выходзяць з пакоя.

З’ява 7.

Засцэнак Завальні. Калядоўшчыкі. Дрэнныя весці.

У доме Завальні. За сталом сядзяць шляхціц З а в а л ь н я і Я н, вядуць нетаропкую гаворку.

З а в а л ь н я. Дзіўная ў цябе тэорыя, пляменніча. Думаю, шмат каму яна не спадабаецца не толькі ў нашым краі, але і ў сталіцах.

Я н. А няго ж. Русафілы кажуць, што мы хочам адарваць Беларусь ад Расіі, паланафілы – што ад Польшчы.

З а в а л ь н я. І ты верыш, што некалі наша краіна, нашая матухна Літва будзе называцца Беларуссю?

Я н. Я ў гэтым перакананы.

З а в а л ь н я. Ты мяне засмучаеш. А як жа наша даўняя гісторыя, шматвяковая слава? У хроніках напісана, што Літву заснаваў рымскі патрыцы Палемон, уцякаючы ад імператара Нерона. І што мы, шляхціцы-ліцвіны – прамыя нашчадкі рымлянаў. А твае беларусы, чые нашчадкі? Непісьменнага мужыка Ахрэма?

Я н (*прымірэнча*). Назвы краінаў змяняюцца, дзядзька.

З а в а л ь н я. Упарты ты, Янка. Увесь у свайго бацьку, зямля яму пухам. Але я цябе ўсёроўна люблю, пляменніча.

Я н. І я вас люблю, дзядзечка.

За вакном чуваць музыку, спевы. Уваходзіць М а л ь г р э т а, чырвоная ад марозу.

М а л ь г р э т а. Калядоўшчыкі прыйшлі!

З а в а л ь н я (*узрадавана*). Запрашай, запрашай!

Мальгрэта выходзіць з пакоя і вяртаецца з калядоўшчыкамі. Калядоўшчыкі прыйшлі ўтрох: К а з а, В о ў к, М я д з в е д з ь. Каза і Мядзведзь спяваюць, Воўк – не.

К а л я д о ў ш ч ы к і (*спяваюць*).

Ехала Каляда з Полацка

У маляваненькім вазочку,

На вараненькім канёчку,

Заехала да Завальні на двор.

Добры вечар, гаспадару!

Вынесь жа нам каўбас пару.

Ой, пахадзі каля печкі,

Пашукай жа нам перапечкі.

Ой, пахадзі каля кваскі,

Пашукай жа нам каўбаскі.
Вынесь жа сала, не скупіся,
Каб твой ячмень урадзіўся,
Каб нажалі сто коп жыта,
Каб уся сям'я была сыта...

З а в а л ь н я. Слухай, Янка! У Пецярбурзе такога не пачуеш.
К а л я д о ў ш ч ы к і (*спяваюць*).

Учора з вячора, учора з вячора
Засвяціла зора, засвяціла зора.
Зора засвяціла,
Свет узвесяліла
Свет узвесяліўся
Хрыстос нарадзіўся.
Хрыстова Раджэнне
Людзям на збаўленне
Людзі прыбягайце
Хрыста прывітайце
Здаровы бывайце
Нам каляду дайце
Здаровы святкуйце
Дайце, не шкадуйце.

З а в а л ь н я. Мальгрэта, пачастунак для нашых гасцей!

Мальгрэта дае калядоўшчыкам узнагароду за іх песні: кольца кіўбасы, пірагі, падносіць кожнаму з калядоўшчыкаў па кілішку.

М а л ь г р э т а. Частуйцеся, даражэнькія!

Каза і Мядзведзь – два сялянскія хлопцы – скідаюць свае маскі і выпіваюць. Воўк застаецца ў масцы, не п'е.

М а л ь г р э т а (*здзіўлена*). А ты чаму не п'еш? Нельга адмаўляць гаспадарам!

К а з а. Ён у нас дзіўны. Не размаўляе, не п’е, не спявае.

М я д з в е д з ь. Зараз мы яму дапаможам!

Каза з Мядзведзем спрабуюць сілком зняць маску з Ваўка, але ў іх нічога не атрымліваецца, бо гэта не маска, а сапраўдная ваўчыная морда. Ваўкалак-Марка пагрозліва рычыць і раскідвае калядоўшчыкаў у розныя бакі.

М а л ь г р э т а. А Божачкі, ён сапраўдны!

К а з а. Ратуйцеся, ваўкалак!

М я д з в е д з ь. Ваўкалак у хаце!

З а в а л ь н я *(працірае ад здзіўлення вочы)*. Да д’ябла!

Каза і Воўк уцякаюць, Завальня і Ян ад здзіўлення нерухомеюць. Толькі Мальгрэта не губляецца, спрытна хапае мятлу і выганяе Ваўкалаку-Марку на двор.

М а л ь г р э т а. Апісік! Прэч з хаты, нячыстая сіла!

Ваўкалак-Марк рычыць, але падпарадкоўваецца і пакідае дом.

М а л ь г р э т а *(зачыніўшы дзверы)*. Колькі жыву такога не бачыла! Вось і запрашай у хату гасцей!

Я н. І я ніколі не бачыў ваўкалака на ўласныя вочы. Але шмат пра іх чуў.

З а в а л ь н я *(занепакоена)*. З’яўленне ваўкалака ў ваколіцы – дрэнны знак. Чакай бяду.

У дзверы нехта стукае, спрабуе адчыніць.

М а л ь г р э т а. Няўжо вярнуўся, пярэварацень? *(Хапаецца за мятлу)*.

Чуваць голас Амеліі: “Адчыніце, гэта я, Амелія”!

Я н. Амелія! *(Кідаецца да дзвярэй, адчыняе і ўпускае ў пакой А м е л і ю)*.

А м е л і я. Ян! *(Прытуляецца да Яна і плача)*. Ратуй мяне!

Я н. Што здарылася?

А м е л і я. Нешта з Альбертам. Ён зусім змяніўся! Амаль не размаўляе са мной, халодны, злы. Ходзіць як прывязаны за доктарам Шэльмерам. Ноччу ў маёнтак прыяжджаюць дзіўныя госці, пра нешта шэпчуцца з мужам і доктарам і хуценька ад'яжджаюць, не чакаючы раніцы. Альберт зачыкае мяне на ключ у спачывальні, але неяк я падгледзіла, што яны па начах займаюцца спірытуалістычнымі сеансамі і выклікаюць духаў.

З а в а л ь н я *(да Мальгрэты і Яна)*. А не казаў я? Бяда па бядзе як па нітачцы ідзе.

М а л ь г р э т а *(жагнаецца)*. Маці Божая, ратуй нас ад злога!

З а в а л ь н я *(занепакоена)*. А як тваё здароўе, дачушка?

А м е л і я. Ох, дзядзька Завальня, лепш не пытайцеся. *(У роспачы)*. Мне сняцца жахлівыя сны. Нібыта аграмадны кажан прылятае ноччу да мяне ў пакой і смоча з мяне кроў...

М а л ь г р э т а. Мая ты бядулька! *(Усхлівае)*.

З а в а л ь н я *(пераглядваецца з Янам)*. А што кажа лекар?

Дзверы раптоўна адчыняюцца, уваходзяць доктар Ш э л ь м е р і пан А л ь б е р т.

Ш э л ь м е р. Вось яна, наша збеглая пацыентка. А мы па ўсёй ваколіцы яе шукаем, усіх суседзей паставілі на ногі!

А м е л і я. Не аддавайце мяне, я яго баюся! *(Хаваецца за Яна)*.

Я н *(супакойвае)*. Мы цябе нікому не аддамо, Амелія.

З а в а л ь н я. Раствлумачце нам, даражэнькія, што адбываецца?

Ш э л ь м е р. Ах, у пані Амеліі зусім памуціўся розум!

З а в а л ь н я. У вас ёсць падставы так лічыць? *(Глядзіць на Альберта)*.

А л ь б е р т *(пахмурна)*. Доктар кажа праўду.

Ш э л ь м е р. Пані сцвярджае, нібыта аграмадны кажан прылятае ноччу да яе ў пакой і смоча кроў.

А м е л і я. Гэта так!

Ш э л ь м е р. Ёй здаецца, нібыта ў яе ложкак забіраецца вялізны чорны кот, усю ноч муркоча і ад яго муркатання ў галаве пані Амеліі завёўся рой восаў.

А м е л і я. Бо гэта праўда!

Ш э л ь м е р. А самае жажлівае: валасы пані Амеліі нібыта ажываюць і крычаць на галаве жудаснымі галасамі.

А м е л і я. Я іх чую! *(Закрывае вушы рукамі)*.

Ш э л ь м е р. Вось бачыце. Відавочна захапленне гатычнымі раманамі зашкодзіла розуму пані Амеліі.

Я н. Альберт, ты ўпэўнены, што Амелія сапраўды хвора?

А л ь б е р т. Доктар кажа праўду. Яго трэба слухацца.

Ш э л ь м е р *(улезшы паміж Янам і Альбертам)*. Мусіць, пані Амелія паскардзілася вам, што яе зачыняюць у спачывальні на ключ і трымаюць там як у вязніцы? Але ведайце: гэта робіцца толькі дзеля яе здароўя, дзеля яе ўласнай бяспекі.

Я н *(да Завальні)*. Дзядзька, што скажаце?

З а в а л ь н я. Я не давяраю сучаснай медыцыне. *(Разводзіць рукамі)*. Але мы не маем права забраць жонку ад уласнага мужа.

Ш э л ь м е р *(мітусліва)*. Я разумею ваш клопат. Вы можаце ў любы час наведць Амелію. А цяпер, пані Амелія, трэба вяртацца дадому. Бывайце, панове!

Пан Альберт і доктар Шэльмер забіраюць Амелію.

М а л ь г р э т а. Чуе маё сэрца: нядобрае творыцца ў маёнтку Марагоўскіх.

З а в а л ь н я. Маеш рацыю, кабета. Ты заўважыў, Янка, што Альберт сапраўды змяніўся?

Я н. Так. Слова з яго не выцягнеш!

З а в а л ь н я. Значыць, Амелія кажа праўду. Трэба даведацца, што там у іх адбываецца.

Я н. Як найхутчэй!

Дзея другая

З'ява 8.

Возера Нешчарда. Рыбныя ловы.

На заснежаным, пакрытым ільдом возеры. Змерзлы рыбак Р о д з ь к а ловіць рыбу ў палонцы і мармыча сабе пад нос песеньку.

Р о д з ь к а (напявае).
Пацярэў я дуду, іх-вох,
На паповым лугу, іх-вох,
А не дудка была, іх-вох,
Весяліла мяне, іх-вох,
На чужой старане, іх-вох!

Нечакана Родзька выцягвае замест рыбы малага нячысціка, атарапела разглядае свой улоў.

Р о д з ь к а. Святыя ўгоднікі, што за ліха такое?

З палонкі вынырвае доктар Ш э л ь м е р, адбірае ў Францішка малага нячысціка.

Ш э л ь м е р. Аддай, гэта маё!

Ф р а н ц і ш а к. Ратуйце, нячысцік! (*Уцякае*).

Ш э л ь м е р. Праклятыя рыбакі! Швэндаюцца, перашкаджаюць у працы...

(*Нечакана пачынае спяваць*):

І Сітна маё,

І Глыбокае маё,

І Скобрыя маё,

І Шэвіна маё,

І Язна маё,

І Нешчарда маё,

І Няведра маё,

І Невельскае маё,

Як маё, дык маё і ўсё маё!

(*Знікае разам з малым нячысцікам у палонцы*).

З'ява 9.

Маёнтак Мурагі. Белая Сарока. Здрада шляхты.

У вітальня панскага дома пакаёка А г а п к а круціцца перад люстэркам, прымяраючы капялюшык пані Амеліі, потым бярэ яе шаль, пальчаткі і веер. Лёкай К а р п а моўчкі назірае за яе дзеяннямі.

А г а п к а (*любуюцца сабой у люстэрку*). І чым я не паненка?

К а р п а. Нішто сабе мамзэля. Але пані Амелія будзе незадаволеная, калі даведаецца, што пакаёўка прымярае яе ўборы.

А г а п к а. Адчапіся ад мяне, Карпа! Я ад цябе стамілася.

К а р п а. Пачакай, хутка ты са мной загаворыш іначай, Агапка.

А г а п к а. А што такое здарыцца?

К а р п а. Здарыцца тое, што я стануся багатым і заможным.

А г а п к а (*з недаверам*). Якім цудам? Ты знайшоў скарб?

К а р п а (*важна*). Гэта таямніца.

А г а п к а (*з жаночай цікавасці*). Таямніца ад мяне? (*Падыходзіць да Карпы і абдымае яго*). Тваёй будучай жонцы?

К а р п а (*не вытрымлівае*). Добра, я раскажу табе. Чорны певень знёс яйка, з яго вылупіцца Цмок, які будзе шукаць для мяне скарбы.

А г а п к а (*з недаверам*). Цмок будзе шукаць для цябе скарбы? А адкуль у цябе яйка?

К а р п а. Гэта я раскажу табе пасля нашага вяселля.

А г а п к а (*з павагай*). Не ведала, што ты ўмееш чараваць, Карпа.

К а р п а (*важна*). Я шмат чаго ўмею, Агапка.

З'яўляецца пан А л ь б е р т.

А л ь б е р т. Карпа, усё падрыхтавана да прыезду гасцей?

К а р п а. Так, мой пане.

З'яўляецца пані А м е л і я. Агапка хуценька здымае з галавы капялюшык, адкладае пальчаткі і веер, але Амелія нават не заўважае яе.

А м е л і я. Альберт!

А л ь б е р т (*заўважыўшы Амелію, незадаволеная*). Чаму ты выйшла са свайго пакоя?

А м е л і я. Мне трэба пагаварыць з табой!

А л ь б е р т. У мяне няма часу.

А м е л і я. У цябе ніколі няма часу! Ты наўмысна пазбягаеш мяне!

А л ь б е р т (*разгублена*). Калі цябе нешта непакоіць, скажы доктару.

А м е л і я. Ты мой муж , а не доктар!

А л ь б е р т (*да Карпы з Агапкай*). Адвядзіце хворую ў яе пакой і зачыніце на ключ.

А м е л і я (*у адчай*). Я не магу жыць у вязніцы!

Карпа з Агапкай, пераглянуўшыся паміж сабой, выконваюць загад. Праводзіўшы іх позіркам, Альберт робіць некалькі глыбокіх удыхаў і нечакана падскоквае высока ўгору, потым яшчэ раз і яшчэ.

А л ь б е р т. Не ведаеш ты, што значыць жыць у вязніцы, кабета. (*Сыходзіць*).

Званочак пры дзвярах абвясчае прыезд гасцей. З'яўляецца Карпа, бяжыць адчыняць дзверы. У вітальню ўваходзяць пан С к а м а р о х а і некалькі ш л я х ц і ц а ў, за імі З а в а л ь н я і Я н. Да гасцей выходзяць доктар Ш э л ь м е р і пан А л ь б е р т.

Ш э л ь м е р. Вітаю вас, дарагія госці. Сядайце, калі ласка, за стол.

Госці рассяджаюцца за сталом.

Ш э л ь м е р. Спадзяюся, тут сабраліся нашыя аднадумцы і паплечнікі, альбо стануць імі пасля сённяшняй сустрэчы. Тыя ж, хто не прыехаў, горка пашкадуюць. Сёння нас ушануе сваім візітам найвялікшая уладарка, наймагутнейшая чараўніца з поўначы Белая Сарока. Некаторыя з вас яе з ёй ужо знаёмыя. Праўда, граф Скамароха?

С к а м а р о х а (*ківае галавой, потым напраўляе Шэльмера*). Князь Скамароха.

Ш э л ь м е р. Сёння ўсе вы зможаце прывітаць Белую Сароку і прысягнуць ёй на вернасць. Вы гатовыя гэта зрабіць?

Чуваць галасы: “Так! Няхай жыве Белая Сарока!” Ян хоча нешта сказаць, але шляхціц Завальня спыняе яго.

Ш э л ь м е р (*задоволен*). Я не сумняваўся ў вас, сябры. (*Гучным голасам*). О, магутная ўладарка Белая Сарока! З’явіся, твае верныя падданыя чакаюць цябе!

Чуваць сарочае стракатанне, за вакном мільгае сілуэт сарокі, а пасярод пакою з’яўляецца чараўніца Белая Сарока.

Б е л а я С а р о к а. Приветствую вас, мои верные слуги! Я рада, что число моих сторонников множится, а наше правое дело торжествует.

Чуваць галасы: “Віват, імператрыца! Няхай жыве нашая ўладарка Белая Сарока!”

Б е л а я С а р о к а. Согласны ли вы склонить головы перед моею властью и присоединить ваш край к моей империи? (*Усмiхаецца*). За щедрую награду, господ

Весьма, весьма щедрую...

Чуваць галасы: “Згодныя! Няхай нашай уладаркай будзе Белая Сарока!”

Б е л а я С а р о к а. Так довершим начатое дело! Слушайте мое высочайшее императорское повеление! В одном из окрестных замков спрятан клад с древними реликвиями Великого Княжества Литовского. Приказываю отыскать его и доставить ко мне в Петербург!

Чуваць галасы: “А ўзнагарода? Што мы за гэта атрымаем?”

Б е л а я С а р о к а. Вы хотите торговаться со мной? (*Усмiхаецца*.) Что ж, отныне нарекаю вас торговицкой конфедерацией! За свою службу получите реквизируемые земли моих противников!

Чуваць галасы: “Мы адшукаем скарб! Прывязем рэліквіі! Хочам землі!”

Завальня і Ян выступаюць на сярэдзіну пакоя.

Я н. Здрада!

З а в а л ь н я. Ганьба! Не дазволім гандляваць Бацькаўшчынай!

Б е л а я С а р о к а (*абурана*). Бунтовщики! Смутьяны! Якобинцы! (*На вачах прысутных раствараецца ў наветры*).

З а в а л ь н я. Дык вось што ў вас тут за зборышча! Вось *каго* вы запрасілі? Хочаце прадаць Радзіму?

Ш э л ь м е р. Выкіньце іх прэч, каб не псавалі нам свята!

Шляхта на чале са Скамарохам насоўваецца на Завальню, Ян становіцца побач з дзядзькам.

З а в а л ь н я. Рукі прэч! Самі пойдзем з гэтага ганебнага месца. Зляцеліся, як гурганы на падліну!

Завальня і Ян пакідаюць вітальню.

З'ява 10.

Полацк. Горад, якога няма.

Успаміны Яна. Ва ўспамінах паўстае вобраз горада мяжы XVIII і XIX стст., якога сёння ўжо няма. Велічныя будынкі езуіцкай акадэміі, грацыёзныя сілуэты касцёлаў і цэркваў, Гучыць песня на лацінскай мове, якую выконвалі студэнты Полацкай езуіцкай акадэміі.

Чуваць малітоўны спеў-харал:

Regina Cœli, laetare, alleluia:
quia quem meruisti portare, alleluia.
Resurrexit, sicut dixit, alleluia.
Ora pro nobis Deum, alleluia¹.

Я н. Радзіма мая! Полацак мой родны. Званы касцёла св. Стафана, на Замкавай гары – царква св. Сафіі, вежы святога для мяне будынка езуіцкай акадэміі, яго доўгія калідоры і мігаценне лямпаў у касцёле, хваласпевы і працяжны гук аргану, што напаўнялі пабожнасцю сэрца.

Памятаю нашых добрых настаўнікаў і адданных сяброў. Перад Калядамі былі іспыты і спаборніцтвы між вучнямі пачатковых класаў, калі яны на вачах бацькоў і апекуноў задавалі адзін аднаму пытанні па граматыцы лацінскае мовы, перад імі на стала былі раскладзены ўзнагароды для пераможцаў, і гэтае іх спаборніцтва заўсёды

---

¹ "Regina coeli..." -- адзін з найбольш папулярных каталіцкіх спеваў.

пачыналася памятнымі словамі:

- Domine emule a quo incipiemus?
- A signo Sancti Crucis?
- Quid est signum Sancti Crucis?
- Est munimentum corporis et animae.
- Faciamus signum Sancti Crucis:
- Faciamus.

Вакацыі пачыналіся з першага жніўня; вучняў пасля экзаменаў пераводзілі ў вышэйшыя класы; імёны выдатнікаў друкавалі ў кніжачках дзеля заахвочвання да далейшых поспехаў у навучанні.

У той дзень горад Полацак мог быць сталіцаю ўсёй Беларусі; шум і грукат вазоў адзываўся па ўсім горадзе; з'язджаліся госці; адны — на ўрачыстасці ў дзень св. Ігнацыя Лаёлы; другія — каб падзякаваць за клопаты тым, хто вучыў і выхоўваў іхніх дзяцей; іншыя — каб пабыць у тэатры, бо вучні Полацкае акадэміі звычайна да гэтых дзён рыхтавалі пастаноўку; з'язджаліся гандляры з усіх бакоў і найвыгадней збывалі свае тавары.

Вось мураваны касцёл св. Ксаверыя; тут магілы, дзе спачывае прах манахаў езуіцкага ордэна, свецкае моладзі і старых, з якімі я некалі быў знаёмы, каму быў прыцэлем і сябрам; невыказнае пачуццё навявае на мяне гэты малюнак; душа пазірае на іх, як на анёлаў, што ляцяць на неба; старанна чытаю малітвы і доўга стаю задуменны, глядзячы на гэтае святое месца. О, шчаслівыя! Яны бачылі лепшыя часы, спяць у роднай зямлі, а я да якіх прыплыву берагоў дзе знайду спачын пасля гэтага бурлівага плавання?

З'ява 11.

Засцёнак Завальні. Хвароба.

У доме З а в а л ь н і. Хворы гаспадар ляжыць на тапчане. М а л ь г р э т а апякуецца ім, поіць сунічнай гарбатай. На лаве сядзяць рыбак Р о д з ь к а і дудар Ф р а н ц і ш а к.

Р о д з ь к а. І раптам вынырае з палонкі якісь пан і выхоплівае ў мяне з рук нячысціка, якога я толькі што злавіў .

М а л ь г р э т а. Маці Божая! *(Жагнаецца)*.

Р о д з ь к а. Колькі рыбачу на Нешчардзе – упершыню такое са мной здарылася.

З а в а л ь н я. Гэта дрэнны знак. *(Кахляе)*.

Ф р а н ц і ш а к. Апошнім часам шмат нядобрых знакаў з'явілася на нашай зямлі. Спачатку – ваўкалак, потым – нячысцік у возеры, а на руінах Замка Волатаў сяляне бачылі Плачку.

Р о д з ь к а. А гэта хто такая?

Ф р а н ц і ш а к. Выглядае яна як кабета і плача так жаласна, нібыта гаротная маці па сваіх дзецях. Старыя людзі кажуць, што на месцы яе з'яўлення схаваныя старадаўнія скарбы і рэліквіі, а часам знаходзяць там чалавечыя косці і зброю.

З а в а л ь н я. У хроніках даводзілася мне чытаць, што Плачка з'яўляецца ў нашым краі перад разбуральнымі войнамі, перад голадам і паморкам, нібы хоча папярэдзіць сваіх дзяцей. І я разумею, аб якім няшчасці папярэджвае нас Плачка цяпер. Магутная ўладарка з поўначы, Белая Сарока, упадзала наш край і хоча далучыць яго да сваіх уладанняў. Збіраецца выслаць сюды сваё незлічонае войска, а сярод нашых паноў шмат хто патаемна падтрымлівае з ёй сувязь і за шчодрую ўзнагароду гатовы перайсці пад яе карону. Я як даведаўся пра змову, кінуўся збіраць навакольную шляхту, рыхтаваць зброю, але ніхто мне не павераў. Толькі смяяліся з мяне, як са старога вар'ята.

М а л ь г р э т а. Толькі хваробы дарабіліся, васпане! У вашыя гады трэба на печы сядзець, а не паспалітае рушанне склікаць.

З а в а л ь н я. Не ў час я захварэў, ой не ў час! Пляменнік мой, Янка, паехаў у Полацк, даведацца, што там чуваць і папытаць парады ў айцоў-езуітаў. *(Прыслухоўваецца)*. Ды вось, здаецца і ён.

Чуваць звон званочкаў, цокат капытоў, брэх сабак. Уваходзіць Ян.

З а в а л ь н я *(нецярпліва)*. Ну як, даведаўся нешта ў горадзе? Што сказалі айцы-езуіты?

Я н. Дзіўная справа, дзядзька. Проста містыка нейкая. У Полацку ніхто не чуў ні пра Белую Сароку, ні пра змову сярод шляхты. Айцы-езуіты паглядзелі на мяне як на вар'ята, паралілі менш чытаць прыгодніцкіх раманаў і часцей маліцца.

З а в а л ь н я. Так я і ведаў. Нікога не турбуе лёс Бацькаўшыны! Эх, каб падняўся з магілы нехта з нашых прадзедаў і ўбачыў сваіх нашчадкаў, яму здалася б, што ён устаў з мёртвых у чужой краіне. Да якіх часоў дажывуць нашыя дзеці?

Я н. Не ведаю, ці змагу я выратаваць Бацькаўшчыну, але я павінен выратаваць Амелію. Я еду ў Мурагі! *(Раішуча выходзіць)*.

М а л ь г р э т а. А паесці з дарогі? Для каго я гатавала пірагі?

З а в а л ь н я *(з дакорам)*. Эх, Мальгрэта, Айчына гіне, а ты пра свае пірагі!

З’ява 12.

Маёнтак Мурагі. Цмок. Уцёкі Агапкі.

У вітальні панскага дома ў маёнтку Мурагі пакаёўка А г а п к а.

А г а п к а. Куды гэта яны выбраліся проці ночы? Узялі рыдлёўкі, мяхі. *(Усміхаецца)*. Карпа нават не паспеў схаваць ад мяне чароўнае яйка. *(Кладзе яйка на стол)*. Няўжо ад гэтага яйка сапраўды залежыць нашае шчасце? *(Уладкоўваецца ў фатэлі, але пры гэтым незнарок штурхае стол)*. Ой!

Чароўнае яйка падае са стала на падлогу, разбіваецца, узнімаецца слуп дыму. Калі дым расейваецца, перад Агапкай стаіць Ц м о к- м а л о й ц а.

Ц м о к. Кланяюся, маладой гаспадыні! Прыемна будзе выконваць жаданні такой прыгажуні.

А г а п к а. Ой, няўжо ты – той самы Цмок, які будзе прыносіць Карпу срэбра і золата?

Ц м о к. А хто такі Карпа?

А г а п к а. Лёкай пана Альберта і мой жаніх.

Ц м о к *(здзіўлена)*. Як, у такой шляхетнай паненкі жаніх – лёкай?

А г а п к а *(накрыўджана)*. Але калі ты прынясеш яму золата, ён перастане быць лёкаем. Заплоціць гаспадару выкуп, стане вольным і багатым.

Ц м о к. Ну і што ён зробіць са сваім багаццем? Купіць зямлю, жывёліну і зоймецца гаспадаркай, калі працавіты. А калі лайдак – будзе дзень і ноч гуляць у карты ды піць гарэлку. Хіба ён здолее ацаніць пенкнасць паненкі і задаволіць усе яе патаемныя жаданні? Хіба ў яго хопіць фантазіі? *(Схіляецца ў наклоне як бы запрашаючы Агапку на танец)*.

А г а п к а *(прымае запрашэнне на танец)*. Ах, праўду ты кажаш, я і сама пра гэта думала.

Ц м о к. Дык навошта нам з табой нейкі лёкай Карпа? Я не толькі прыношу скарбы, я магу і цуды тварыць. Пабудую табе такі палац, пра які апавядаюць у казках, з багатымі пакоямі ў люстэрках і крышталі. *(Кружыць Агапку)*.

А г а п к а *(таньчыць з Цмокам)*. Ах!

Ц м о к. Развяду сад, дзе будуць спець залатыя і срэбныя яблыкі, спяваць саладкагалосыя птушкі, расці прыгожыя кветкі, ярчэйшыя, чым зоркі на небе.

А г а п к а *(таньчыць з Цмокам)*. Ах!

Ц м о к. Ты будзеш мець лепшыя на свеце ўборы і ўпрыгожанні, жыць лепш за каралеву. З'едуцца шмат знакамітых паноў паглядзець на тых цуды.

А г а п к а *(таньчыць з Цмокам)*. Спакуслівая твая прапанова і, прызнаюся, сэрца маё соладка замірае ад тваіх словаў!

Ц м о к. Ты маладая, прагожая, спадзяюся, што і разумная. Будзь маёй гаспадыняй і разам мы здзівім свет.

А г а п к а. Але гэта так нечакана!

Ц м о к *(спыняе танец)*. А, можа, цябе нешта трымае ў гэтым доме?

А г а п к а Мяне? *(Паспешыла)*. Ды няхай ён згарыць гэты дом!

Ц м о к. З радасцю выканаю твой загад! *(Дыхае агнём вакол сябе, у доме пачынаецца пажар)*.

А г а п к а. Што ты нарабіў!

Цмок падхоплівае Агапку і ўзнімаецца разам з ёй у паветра. У пакой убягае В а ў к а л а к-М а р к а, скача ўгору, спрабуе злавіць Агапку, але дарэмна. Цмок з Агапкай адлятаюць, Ваўкалак-Марка сядзе на падлогу і самотна вые. Са спачывальні даносіцца голас А м е л і і: “Дапамажыце! Пажар! Дапамажыце!” Ваўкалак-Марка прыслухоўваецца і хвіліну павагаўшыся бяжыць на голас.

З'яўляецца ўстрыжаны Я н.

Я н. Амелія! Альберт! Дзе вы? Ці ёсць хто ў доме?

З боку спачывальні з'яўляецца Ваўкалак-Марка, які нясе на руках Амелію. Убачыўшы Яна, перадае яму Амелію і ўцякае прэч.

Я н. Амелія! Дзякуй Богу, ты жывая! Што тут адбываецца?

А м е л і я. Не ведаю. Яны зачынілі мяне ў спачывальні і адправіліся ў Замак
Волатаў. Янка, родненькі! Трэба ратаваць Альберта!

Я н. Куды? Ты ледзь стаіш на нагах!

А м е л і я. Няма часу!

Выбягаюць з палаючага дома.

З’ява 13.

Замак Волатаў. Плачка.

На руінах старога Замка Волатаў.

Доктар Ш э л ь м е р трымае ў руцэ ліхтар, пан А л ь б е р т і лёкай К а р п а ўзброеныя
рыдлёўкамі. Непрыкметна сярод руінаў з’яўляюцца Я н і А м е л і я, назіраюць за тым, што
адбываецца. Яшчэ далей хаваецца ў развалінах В а ў к а л а к а-М а р к а.

Ш э л ь м е р. Ну што вы марудзіце? Хвіліну назад я выразна чуў, як рыдлёўка
шкрабнула па жалезу. Мусіць, гэта куфар са старадаўнімі рэліквіямі.

К а р п а. Не, гэта цяжкі жалезны панцыр прыкрывае грудзі шкілета, а побач
ляжаць іржавы меч і шалом. Няма тут скарбу, а калі ёсць – дык зачараваны: колькі б мы
не капалі, ён будзе ўсё глыбей апускацца ў зямлю.

Ш э л ь м е р. Што ты кажаш!

К а р п а (*баязліва*). А яшчэ я чуў, што недзе дасталі з зямлі зачараваны скарб і
калі нейкі чалавек узяў адтуль толькі пенязь, невядомая хвароба скруціла яму абедзве
рукі.

Ш э л ь м е р. Брыдка слухаць тую лухту, якую ты вярзеш, лёкай.

К а р п а. Бог не даруе нам здзек над магіламі.

Ш э л ь м е р. Даўно ты такі багабойны? Бярыся за рыдлёўку!

Нечакана грыміць гром, бліскаюць маланкі і асвятляць велічную постаць ж а н ч ы н ы
ў белым адзенні, з агнявым мячом над галавой.

П л а ч к а. Шукаеце скарбаў у маім палацы? Нікчэмныя стварэнні! Золату і
срэбру прадалі вы свае душы. Думаючы пра багацце і ўладу, вы зняважылі прах героя,
які са славаю скончыў тут сваё жыццё. Прыйдзе час узняцца з магіл мёртвым і вы
будзеце зганьбаваныя перад усім светам!

Шэльмер. Знікні, прывід! Цябе няма на свеце!

Шэльмер замахваецца ў бок Плачкі ліхтаром, але Плачка ўзнімае над галавой агнявы меч. Цела Шэльмера працінае сутарга, твар перакошваецца ад злосці і бездапаможнасці. Ён ператвараецца ў кажана і спрабуе адляцець, але маланка трапляе ў чарнакніжніка-кажана і спапяляе яго.

К а р п а (*жагнаецца*). Божая кара нарэшце напаткала чарнакніжніка і варажбіта.

П л а ч к а (*узнімае меч над панам Альбертам*). Выйдзі злы дух, пакінь чужое цела.

Альберт замертва падае на зямлю, дух Нікітрон з енкам узносіцца над замчышчам і знікае ў паветры. З воклічам “Альберт!” Амелія выбягае са свайго сховішча, за ёю – Ян, падбягаюць да нерухомага Альберта і нахіляюцца над ім.

П л а ч к а. Кожны будзе пакараны за свае грахі!

К а р п а (*падае на калені перад Плачкай*). Прабач мяне, пані! Не па сваёй волі я прыйшоў шукаць скрабы.

П л а ч к а. Хлусіш, лёкай! Ты хацеў купіць каханне за грошы і таму пайшоў на службу да чарнакніжніка. Вяртайся ж дадому і даведайся, што ўчыніла ганарлівая дзяўчына, дзеля якой ты загубіў сваю душу.

Спалоханы Карпа ўцякае з замчыша.

П л а ч к а (*не звяртаючы ўвагі на Амелію і Яна, у бок Ваўкалакі-Маркі*). Выйдзі са свайго сховішча, няшчаснае стварэнне!

Ваўкалак-Марка выходзіць са сваёй хованкі.

П л а ч к а. Ты даволі адпакутваў за свае грэшныя думкі і злыя жаданні, а зрабіўшы добры ўчынак заслужыў на міласэрнасць. Станься ж чалавекам!

Ваўкалак-Марка ператвараецца ў чалавека.

В а ў к а л а к-М а р к а. Дзякуй, заступніца! *(Кланяецца ў ногі Плаццы і сыходзіць).*

П л а ч к а *(павярнуўшыся да Яна і Амеліі).* Не плачце над ім. Гэты чалавек памёр даўно таму і дух Нікітрон пасяліўся ў ягоным целе. Цяпер злы дух выгнаны, можаце пахаваць нябожчыка і памаліцца за ягоную душу. Ты вольная, Амелія. *(Прамаўляе не да Яна з Амеліяй, а некуды ў далячынь).* Шмат наш край зазнаў розных пераменаў шчасця і няшчасця. Але знікнуць чорныя хмары, закрасуе вясна, прыйдзе радасць на нашыя лугі і палеткі. Вось толькі ці дажывеце вы да таго часу, ці вашыя дзеці, ці ўнукі – не ведаю... *(Знікае).*

З’ява 14.

Засценак Завальні. Труна. Вадохрышча.

У доме Завальні. На сталае стаіць труна, у якой ляжыць шляхціц З а в а л ь н я. М а л ь г р э т а сядзіць на лаве і распачна галосіць.

З а в а л ь н я *(прыўзняўшыся з труны).* Мальгрэта, маю ангельскую стрэльбу аддасі Янку, індыйскую люльку – дудару Францішку, а кнігі хай забярэ Амелія, каб мышы не з’елі.

М а л ь г р э т а *(з надзеяй).* А, можа, васпане, перадумаеце паміраць?

З а в а л ь н я *(рашуча).* Не, мой час скончыўся. Чым бачыць гэтую ганьбу, лепей спачываць у магіле побач са шляхетнымі продкамі. *(Кладзецца ў труну).*

М а л ь г р э т а. Сэрца ў вас няма. *(Галосіць).*

А мой ты гаспадар, а мой ты кармілец,

Чаго ж ты ляжыш, не падымаешся?

Можа ты не чуеш, як я спяваю?

Можа ты не чуеш, як я гарую?

А чым жа я цябе ўгнавіла,

Няўжо ў хаце не рабіла?

Куды ж гэта ты сабраўся,

У якую дарожаньку?

Ці ж табе хата была малая,

Ці ж я цябе не даглядала?

Чаму ты пераўшоў у іншую хатку,

Хатку цёмную, беззаконную?

З а в а л ь н я (*зноў прыўзнімаецца з труны*). Мальгрэта, і не забывайся пасля маёй смерці ставіць свечку на вакно і даваць прытулак вандроўнікам, што збіліся з дарогі.

М а л ь г р э т а (*злосна*). А вось гэтага не дачакаецца! Як толькі васпан памрэ, ніводнага валацугі больш не будзе ў доме. Клянуся!

З а в а л ь н я (*абурана*). Ды як ты можаш! Не выканаць просьбу нябожчыка?

М а л ь г р э т а. Няма чаго паміраць без прычыны!

З а в а л ь н я (*гнеўна*). Не твайго розуму справа, кабета!

На двары чуваць цокат капытаў, звон званочкаў, галасы. Нехта прыехаў.

З а в а л ь н я. Спявай! Я памёр! (*Хаваецца ў труну*).

М а л ь г р э т а (*галосіць*).

А гаспадарык мой,

А родны мой,

А на каго ж ты нас пакінуў?

Ці ж ты нашых слёзаў не чуеш,

Што мы бедныя гаруем,

Што мы бедныя працуем.

Няма цябе каму замяніці,

Няма каму памагаці.

А чаму ж ты надумаўся

Так нам зрабіці –

Так нас пакідаці?

Уваходзяць Я н і А м е л і я. Зляканыя глядзяць на труну.

Я н. Ісусе-Хрысце! Дзядзька!

А м е л і я. Пане Завальня!

Ян кідаецца было да труны, але Мальгрэта паказвае яму на мігах, што гэта толькі “тэатр” старога дзівака. Здзіўлены Ян на дыбачках адступае назад, пераглядваецца з Амеліяй.

Я н (*голосна*). Эх, памёр дзядзька. Так і не даведаўся, чым скончылася наша фантастычная гісторыя.

Завальня не адгукаецца.

А м е л і я (*голосна*). Не пачуў, што сталася з доктарам Шэльмерам ...

Завальня не адгукаецца.

Я н. Пра ваўкалака, які ператварыўся ў чалавека...

Завальня не адгукаецца.

А м е л і я. Пра цмока, які праляцеў над вёскай...

Завальня не адгукаецца. Здзіўлены Ян пераглядваецца з Амеліяй і Мальгрэтай. Мальгрэта падыходзіць да Яна і нешта шэпча яму на вуха. Ян усміхаецца, зразумеўшы.

Я н (*голосна*). Дарэчы, мы тут сустрэлі карчмара Іцку: ён сказаў, што нарэшце прывёз з Рыгі каланіяльныя тавары, якія летась замаўляў яму дзядзька: бенгальскія агні, табакерку са слановай косці, індыйскі тытунь для люлькі...

З а в а л ь н я. Што? (*Усхопліваецца з труны*). Прывёз нягоднік! Другі год чакаю!

Я н. Нарэшце! Дзядзька ўваскрос. Цётхна Мальгрэта, нясі палёнку! Будзем святкаваць Вадохрышча!

М а л ь г р э т а (*усплёскае рукамі*). Сёння ж Вадохрышча! (*Узрадаваная бяжыць за палёнкай*).

З а в а л ь н я (*з недаверам*). Не можа быць! (*Нецярпліва*.) Вы маніце!

А м е л і я. Усё, што ў іншых краінах апісваецца ў кнігах, у нашым краі можа здарыцца насамрэч!

Заслона